

Zirkuli Péter

Francia könyv Kertész Imréről

A könyvet Clara Royer írta. Kertész műveinek francia kiadója, az Actes Sud jelentette meg. A címlapon a műfaji megjelölés ez: életrajzi esszé. A cím másik része pedig idézet Kertésztől: „Halottaim története.” (Clara Royer: Imre Kertész: „L’histoire de mes morts.” Essai biographique. Actes Sud, 2017. 396 old.)

1

A szerző (sz. 1981-ben) a Sorbonne Szláv Intézetének egyetemi docense, közép-európai művelődés szakág megjelöléssel. Jelenleg egy prágai, francia, társadalomtudományi kutatóközpont vezetője (CEFRES – Centre français de recherche en sciences sociales). Ez harmadik könyve. Az első egy regény volt, magyar fordítása is van, de címe s részben tárgya is magyar: *Coillag* (Éditions Pierre-Guillaume de Roux, 2011. Magyarul: Geopen, 2013. Ford. Tótfalusi Ágnes. A párizsi kiadónak ez volt egyik első publikációja. Az alapító-igazgató, kinek apja is könyvkiadással foglalkozott, megelőzőleg több neves kiadónak volt főszerkesztője, irodalmi vezetője [Du Rocher, Laffont...]). Royer másik korábbi könyve irodalomtörténeti monográfia, melynek alapja a 2008-ban megvédett doktori értekezés a két világháború közötti, magyarországi, szlovákiai és erdélyi zsidó írók identitás-kereséséről (*Le royaume littéraire. Quête d’identité d’une génération d’écrivains juifs de l’entre-deux-guerres. Hongrie, Slovaquie, Transylvanie*, Honoré Champion, 2011). Publikációs listája – a Sorbonne honlapja szerint – ennél sokkal gazdagabb: részvétel társszerzőként-szerkesztőként több szakmunkában, például az európai, posztkommunista irodalom elemzésében (Brüsszel, Peter Lang, 2013), tudományos tanácskozások szervezése, például épp Kertész Imréről (2013), műfordítások, magyarból is (pl. Schein Gábor, Pap Károly – utóbbiért Bagarry-Karátson díj, 2007). Magyar dolgozata a *Múlt és Jövőben* jelent meg (Pap Károlyról és Gelléri Andor Endréről, Fejtő Ferencről), valamint a *Helikon* c. szakfolyóiratban.

Családja anyai ágon magyar zsidó, apai ágon katolikus francia. Dédnagyanyja került évszázada Franciaországba, de a dédunoka nevelődésében – az erről röviden megemlékező cikkek szerint – sem a magyar származásnak, sem a vallásnak különösebb szerepe nem volt. Magyarul felnőtteként tanult meg, magántanára Nemes-Jeles László volt, innen

indult barátságuk, majd együttműködésük a *Saul fia* forgatókönyvének megírásában. Kertész-életrajzát pedig Anikónak ajánlja a címgnyvedet követő első oldalon, róla az előszó végén derül ki, hogy Kiss Anikóról van szó, azt viszont én teszem hozzá, ő az Oscar-díjas filmrendező édesanyja (amúgy meg párizsi kompatriótám, hajdanvolt egyetemi csoporttársam a pesti bölcsészkaron, filozófia szakon). Nem vallási hovatartozás indokolta azt sem, hogy Clara Royer katolikus iskolába járt. A magyarázat annyi, hogy Franciaországban az ún. magániskolák rendszerint jobbak, mint az államiak, s majd mind-egyikük katolikus, tanrendjük a roppant központosított közoktatás szabályait követi, működésüket, szemléletüket meg érzékeltesse anekdota: ilyen iskolába íratott buddhista gyerek szülei kérték, hadd vegyen részt az ő gyerekük is hittanórán, misén, nem azért, hogy katolikus legyen, dehogyis, hanem hogy közletről és alaposan megismerje az őket befogadó ország hagyományait.

Az így megalapozott tudással, becs- és tudással lett Royer a legendás tanárképző, az École Normale Supérieure diákja. Egyetemi alap szakvizsgát (*licence*) irodalomból és történelemből tett, mesterfokozatot (MA) történelemből szerzett, doktorátus-előkészítő szakdolgozatát (DEA, 2005) történelemből írta, az ‘agrégation’ nevű tanári képesítő versenyvizsgát irodalomból harmadik helyezettként abszolválta (2004). Doktorátus után három szakágban szerzett docensi minősítést (2009): szláv nyelvek és irodalmak (csehül, szlovákul és lengyelül tud), modern kori történelem, magyar nyelv és irodalom (ez utóbbi a francia kiírásban megnevezés nélkül, az „egyéb nyelvek” kategóriában szerepel). (Ahhoz, hogy valaki Franciaországban docensi állásra pályázhasson, nem elég a doktori cím, az egyetemek országos tanácsának megfelelő szakbizottsága előtt el kell nyerni aztán a docensi minősítést.)

Doktoranduszként, majd frissen doktoráltként hosszabb időt töltött kutatói ösztöndíjjal Pozsonyban, Varsóban, három évet Budapesten (2007–

Fotók: Kőbányai János

Az író 85. születésnapján

2010). Meghatározó első magyarországi útja volt, az Eötvös Collegiumban töltött szemeszter 2003-ban. A kollégiumot annak idején Eötvös Loránd a Normale Sup, vagyis a párizsi École Normale Supérieure mintájára alapította. Emiatt is – mielőtt ismét lehetséges lett – a budai intézet megkülönböztetett kapcsolatot ápol s ápol az Ulm utcai elit tanárképzővel, diákjai közül néhányan minden tanévben oda, néhány ottani meg ide utazik egy-egy félévre. Clara Royer számára, mint egy magyarul folytatott sajtóbeszélgetésben elmondta, „orgazmikus” élmény volt az első budapesti út. Még a budapesti égboltot is tágasabbnak találta, mint a párizsit. S mind többet olvasott magyar írókat (Krúdyt, Kosztolányit), megállapítva: a magyar irodalom „kurvajó”. (Egy szóval s egy szóban.)

2

Az életrajzírnak franciául gazdag hagyománya van. Az egyik könyves portál tizennégyezer-négy-százkilencvenöt épp kapható tételt tart számon, Maurois klasszikusaitól (pl. Chateaubriand-ról) Françoise Giroud Lou Andreas-Salomé-biográfiá-

ján át Laure Adler Duras-könyvéig (hogy a zsebkönyvek közül emeljek ki néhányat, jelezve, legtöbbjük zsebkönyvvé vált, vagy már eleve úgy jelent meg). Akad bőven úgynevezett regényes változat, de jellemzőbb a filológiai pedantéria, újságírói ankét, avagy a kettő elegye. A filosz akribia szemléltetéséül idézem a Pichois–Ziegler-páros majd’ hétszáz oldalas Baudelaire-életrajzából (Juliard, 1987): utazása előtt Baudelaire összebarátkozott „Gustave Levasseurel, kinek Victor Louis Achille Périer de La Genevray mutatta be. Ő 1819. július 2-án született Caenban, Baudelaire iskolatársa volt a Louis-le-Grand-ban, hol 1839. augusztus 20-án érettségizett, novemberben pedig, akárcsak Baudelaire, beiratkozott a jogi karra” stb.

A pedantériát a kortárs irodalom művelt és kaján jelese, Charles Dantzig teszi szóvá közel ezeroldalas irodalmi lexikonában (mivel franciául mindenről van szótár, lexikon, kommentált közhelyektől az ostobaságig, lévén elv, hogy rendet kell tartani, ahhoz pedig legmegbízhatóbb és semleges támpont a betűrend). Személyes, „egoista” lexikon ez (*Dictionnaire égoïste de la littérature française*, Grasset, 2005), s benne egyik szócikk a „biográfia”. Dantzig szerint a pedáns életrajzíró olyan, mint a szülő, aki

Második feleségével, Magdával

hagyja üvöltöni gyermekét a vonaton, hadd jusson a jóból a többi utasnak is – hiszen éveken át halmozta adatait dohos könyvtárakban, s ennyi erőfeszítés után miként is törődne bele, hogy valamely cédulája pocskékba menjen. Gyűjtögetés közben pedig kezdeti és lelkes jó szándéka mindinkább ingerültségbe vált, így aztán minden adatát élénk zúdítván úgy jár el, mint aki ripityára tör egy szobrot, mivel azt leszarták a galambok. Persze, teszi hozzá Dantzig, magándetektív az életrajzíró, így érthető, miként válik a tény- és tárgyszerűség kissé fásult közönnyé. Példája egy Rimbaud-életrajz, mely a lövöldözésbe torkolló Rimbaud-Verlaine-szóváltásról úgy számol be, hogy közreadja a kórházi orvosi jelentést. Az roppant tüzetes, olyannyira, hogy számszerűen adatolja, mennyire is tágult ki Verlaine ánusza.

Miért is olvasunk hát életrajzot? Ilyen étvágyunkat az egyenlőség mélységes érzete táplálja, mondja Baudelaire a romantikus művészetéről írt esszéjében, s Dantzig szintén van annyira dandy, hogy idézze, s egyetértsen vele, fejét csóválva: a mai olvasó nemigen érti például a XVIII. század hangvételeit, holott érthetné, de inkább azt várja el, hogy közelébe hozzák, vagyis az ő mai nyelvére és szint-

jére fordítsák le azt, ami más. A lexikonírónak igaza van, amennyiben köznapjainkhoz képest mindaz, ami igazi könyvben található, másutt és másképp van, hogy aztán betűk közvetítésével valamiképp közelünkbe kerüljön. (Rendes irodalomtudós ezért foglalkozik azzal, hogy mi is ez a valamiképp, mely betűk által világosan hat és működik, de mégis oly nehezen kifürkészhető módon.) S ha elfogadjuk többé-kevésbé a dandy ellenvetéseket, marad akkor is annyi, hogy mégiscsak kísérletet kell tenni valamely élettörténet elbeszélésére – vagy úgy, mint egy regényíró, s lesz ebből esetleg ún. regényes életrajz, vagy úgy, mint egy mértéktartó történész. A szerencsés eset persze az, amikor eggyé válik az elbeszélés kétféle módja (s lesz olyasféle, mint Mikszáth remek Jókai-életrajza, vagy a Jean d’Ormessoné Chateaubriand-ról, ki eleve nehezítette bármely biográfusa dolgát, lévén visszaemlékezés a fő műve, a testes *Síron túli emlékiratok*, melynek némely részét azóta is iparkodnak csupán szabatosan érteni a filozok, például azt, hogy a diszkrét szoknyablonznak keleti utazása után kivel is volt gáláns találkája Spanyolországban).

Clara Royer író és történész. „Életrajzi esszéje” – mint rögtön kezdetül idéztem, maga jelöli meg így

a választott műfajt – történetírói munka tehát. Kis túlzással azt mondanám, két részből áll: a néhány oldalas előszó az egyik (17–31. old., keletkezése: 2016. április 27.), maga az életrajz a másik (35–347. old., melyet függelék követ [időrendi áttekintés, bibliográfia, névmutató], 349–396. old.). Ez utóbbi, vagyis az életrajzi esszé első fejezete – röviden utalva az előzményekre – a koncentrációs táborból tizenhat évesen szabadult Kertész útját 1956-ig követi, azt, hogy miként lesz a „muzulmánból” író. („Muzulmánoknak” a láger élőhalottait nevezték, emiatt ez volt eredetileg a korszakalkotó regény, a *Sorstalanság* címe.) A második fejezet (1973-ig) Kertész kettős életét festi le: a mind kevésbé fiatal író pénzt keres (keveset), s nekilát a fő műnek, befejezi, hogy aztán – a korabeli szóhasználat szerint (tiltott, túrt, támogatott) megtúrt író legyen a „szocialista táborban”, melynek „boldog létét” rekonstruálja a harmadik fejezet (1973–1989). Folytatja ezt az „európairól” szóló, a kilencvenes évek írójának napjait, reményeit és csalódásait bemutató rész (1990–1999). Az ötödik fejezet (2000–2016) a „túlélőt” írja le, a Nobel-díjas beteget, akinek utolsó heteit, búcsúját „Mindvégig” címmel a (számozatlan) zárófejezet örökíti meg. Hangvételésben kissé visszahajlik ez a zárófejezet az első részhez.

Maga az életrajz ugyanis – szinte nyomozati jegyzőkönyvként, a műfaj szabályai szerint – akadémiai hűvösségre törekszik. Az első rész, vagyis az előszó viszont szükségképpen személyesebb hangot üt meg. Itt mondja el a szerző, miként is kereste föl az Actes Sud kiadó felkérésére a Berlinből Budapestre visszaköltözött Kertész Imrét, „élete íróját”, hogy 2013. július tizenötödike és 2015. szeptembere között, mintegy húsz alkalom során, rögzítse a nyolcvanórányi hanganyagot, a tizenkilenc csapongó beszélgetést, könyve egyik forrását. Megtudjuk itt, hogy első látogatásakor kék szoknyát viselt, melyben igencsak melege volt, a beszélgetések alkalmával zenét is hallgattak, s a nagybeteg író bőségesen anekdotázott (Mahlerről, Krúdyról, másokról), amikor meg a biográfusnak könnybe lábadt a szeme az egyik történet hallatán, az író ráripakodott, hogy ne pityeregjen, mert ha igen, akkor többé nem mesél neki semmit.

3

Az írás meg az élet Kertész esetében eggyé forrt, könyvelni el Clara Royer, hozzátéve: saját magát alkotta meg ő az írás révén, formát adott sorsának. Nem az olvasónak írt, hanem kutatott, építette művét s vele önmagát. Hasonmásai szerepelnek

könyveiben; hozzájuk kapcsolódó önkomentárjaiban, napló- jegyzeteiben pedig a könyvekkel megalkotott író. Leegyszerűsítve azt mondhatnánk, Kertész így többféleképp is megírta önéletrajzát, s az írás meg az élet eggyé válásának láttán olvasói összesúghattak utóbb, mint tették réges-régen, Veronában Dante megbámulói: látjátok, ez az, aki a pokolban járt. Az ő pokla azonban nem isteni színjáték metaforikus része volt, hanem pusztítóan és emberien valódi. Kertész túlélte a nemzeti szocializmust és kénytelen volt átélni a „létező szocializmust”, ez a kétrétegű tapasztalat életművének alapja (mely a fogadtatásban emiatt is gáncsok özönét hozta). Biográfusának érdeme, hogy rámutat erre a kétrétegű tapasztalatra. S az is, hogy otthonosan mozog a magyar irodalomban és az úgynevezett irodalmi életben, tudja, hol van Közép-Európa, miként különbözik Kelet-Európától. (Franciául ez ritkaság. Például a XX. század Párizsban megjelent zsidó lexikonában is „Mitteleuropa” az egyik fejezet címe és tárgya, ami francia – és némely magyar – olvasó számára viszolyogtatóan német fogalom [Élie Barnavi – Saul Friedländer szerk.: *Les Juifs et le XXe siècle. Dictionnaire critique*. Calmann-Lévy, 2000]. Igaz, újabban kezd elfogadottá válni a Köztes-Európának megfelelő *Europe Médiane* elnevezés. A „másik Európáról”, vagyis a szovjet megszállás alá került Közép-Európáról monográfiát írva pedig a térséget jól ismerő francia kevesek egyike [Jacques Rupnik, Vaclav Havel volt tanácsadója] kénytelen volt közölni: a tévképzetektől eltérően az Osztrák–Magyar Monarchia civilizált, európai ország volt.)

Az otthonosság egyik jele, ahogyan utal Clara Royer az alkotókra, kiket Kertész fontosnak tartott – mint olvasmányokra (pl. Rilke, Kafka, Koestler, Szomory) és személyes ismerősökre, pl. Pilinszkyre, Ottlikra. Utóbbi esetében becenevét is idézve (Cipi), aminél érdekesebb a francia olvasó számára csak az lett volna, ha a bibliográfiában megemlíti, olvasóinak tett figyelmes gesztussal, hogy mind Ottlik *Iskola a batáronja* (Gara László fordításában), mind Pilinszky válogatott versei (Lorand Gaspar és Sarah Clair fordításában) elérhetők franciául, kivált ha ugyanott, az általa felhasznált irodalom jegyzékében hivatkozik Nietzsche, Kafka francia kiadásaira, továbbá Robbe-Grillet művének eredeti, vagyis francia kiadására, mint Kertész (amúgy németül, magyarul) meghatározó olvasmányaira. Téves viszont, avagy legalábbis roppant hiányos információ Salamon Pált mint „Izraelben élő magyar forgatókönyvíró” említeni. A lakhely így igaz, amiként az is, hogy Salamon Pál több forgatókönyvet írt, s a hivatkozott helyen épp a *Sorstalanság* meg-

filmesítésének egyik (1994-es, héber publikációja utáni, elvetelt) tervéről van szó. Salamon Pál azonban kiváltképp prózaíró, az utóbbi félszázad egyik legjelentősebb magyar regényének, *A Sorel-háznak* az írója (megjelent először épp 1994-ben, majd azóta német s héber fordításban is). Apja túlélte a lágert, neki tizennégy évesen sikerült megszöknie a deportálás elől az óbudai téglagyárból, Pesten bujkált, újságíró lett, a *Népszabadság* főmunkatársa, honnan kilépett, mondván, a „létező szocializmusért” nemhogy meghalni, élni sem érdemes, majd emigrált, s igazából hatvanas éveiben, 1990 után lett író. Könyveiről azt mondja, hogy azok voltaképp az ő különös önéletrajzai. Biográfusnak nem feladata a műelemzés, még kevésbé művek összehasonlító elemzése. Kertész esetében viszont nem árt tudni, hogy volt, van egy vele (egy év híján) egyidős, rokon élménykörrel induló magyar pályatársa, aki tőle eltérően és derűlátóan olvasót képzel magának, ezért mesél, régimódián, családregegyt írva. Ha a kivételesen egyedi, hasonlíthatatlan Kertész-műhöz keresnék elemzéshez irodalmi támpontokat a magyar színtéren, Pilinszky költészetén kívül *A Sorel-ház* volna az egyik, Ottlik *Iskolája* a másik. S Ottlik kapcsán lehetne elmondani, miként is értendő, amit előbb mondtam, hogy tudniillik Kertész nem az olvasónak ír: olyasféleképp van ez, mint Ottlik elbeszélésében, ahol a főhős az angyaloknak kémkedett az emberi világban. S akinek erről Pilinszky misztikája meg Rilke angyalai ötlenek eszébe, az – azt hiszem – jó irányban képzet-társít. Regényt Istennek ír az ember, mondta Kertész biográfusának (ötödik beszélgetésük során, 2014. február 23-án).

A vonzásokat és választásokat – (a Goethe-mű francia fordítása szerint: *affinités électives*) – követve az imént említett nevek mindegyike mögött magányos sorsok, személyek állnak az időben és időtlenül. Maradva az időnél s az irodalom meglehetősen amnéziás magyar közegében: a Kertésznél pár évvel idősebb Nemes Nagy Ágnes (Pilinszkyhez, Kormoshoz, többekhez hasonlóan) hosszan hallgatott, mert mellőzték, háttérbe szorították, elhallgatatták, de ez a nyilvános és kényszerű csend hallható volt, mert előtte publikált már. (Ő egyébként megkapta a Világ Igaza kitüntető címet, akárcsak Ottlik.) Kertész korosztályából a fiatalon emigrált Csokits János (sz. 1928-ban) kirívóan jelentős volt költőként, esszéíróként (Pilinszkynek Ted Hugheszal angol társfordítójaként), öregkorára haza is tért, de az ún. irodalmi közvéleményben szinte ismeretlen maradt. A bori munkatábor túlélőjeként Kardos G. György (sz. 1925-ben) afféle irodalmi segédmunkás volt előbb, Kertészhez hasonlóan, izraeli

trilógiája pedig nagyjából akkor jelent meg (1968–1977), amikor a *Sorstalanóság*. Igaz, észre is vették. Viszont egy évtized telt el a *Sorstalanóság* megjelenése és a köztéri figyelem első jele, Spiró György cikke (1983) között. Kertészből így lett – saját érzése szerint – sikertelen magyar szerző, aminél nagyobb szégyennek csak azt tartotta volna, ha tüstént sikeressé válik.

A recepciónak Royer mindvégig megkülönböztetett figyelmet szentel, joggal. Franciául azonban más, a magyartól jócskán elütő mind az elismerés, mint az emlékezet kultúrája, nincs olyan kínos távolság a nyilvánosság különféle elemei között, mint magyarul. Szemléltetésképpen utalnék itt Esterházy *Termelési-regényére*, melynek úgy egynegyede bonyolódik hivatalos közegben, ahol „a vezérigazgató elvtárs toppan színre”, háromnegyede pedig az annak ellenére mégiscsak létező személyes, személyközi világban. Ilyen magánvilágok működtek könyvek, olvasmányok körül is. Például Pilinszkyre a polonista költő, Kovács István hívta fel a figyelmemet az Eötvös Collegiumban, az akkor még betiltott Bibóra történész barátom ugyanott, Ottlikra a történész professzor Szabad György, Kertészre meg – jóval a Spiró-cikk előtt – idősb festőművész barátomként Klimó Károly (Csokitsra még a nyolcvanas években, Párizsban Albert Pál, írtam is róla, aminek Budapesten a Csokits-olvasó Háy János örült nagyon). Az olvasmányok körül szövődő személyes kapcsolatok persze mindenütt fontosak, franciául is, de működésük más. Magyarországon a két totalitárius rendszer kínos árnyéka vetült rájuk, s ez az árnyék utóhatásaival máig ér. A személyesnek, szájhagyományynak ezt a szerepét újságírói-társadalomtörténeti ankét világíthatta volna meg a biográfus és francia olvasója számára. Kitetszett volna ilyen ankét nyomán, hogy már a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától egy szűkebb kör nagyra értékelte Kertészt. S kiderült volna az is, amire Royer csupán utal (s aminél többet természetesen én sem tudok), hogy miért s miként is nem lett Kertész megbecsült házi szerzője az utóbbi negyedszázad egyik mérvadó magyar irodalmi lapjának, a *Holminak* (a másik a nemrég szintén megszűnt *2000* volt), miközben díjak sorát kapta, a Nobeltől a Kossuth-díjon át Szent István-rendig (melyről Royer szabatosan írja, hogy előzménye Mária Teréziáig megy vissza, Horthy náci vezérnek is adományozta, emiatt támadták aztán Kertészt, amikor a 2011-ben újraalapított kitüntetést elfogadta 2014-ben, Rubik Ernővel együtt, mihez hozzátelhető lett volna, hogy a rá következő évben pl. a magas francia díjakkal is jutalmazott Eötvös Péter zeneszerző, majd Marton Éva operaénekes vehette

át ...). A Kertész-recepció krónikája így igazából nem sikerről avagy sikertelenségről szól, hanem annál mélyebb és személyesebb írói sorsról – az íróéről, aki szerette volna, ha nemcsak elismerik, hanem megismerik s befogadják, valamely méltó közegben feloldódik magánya.

4

Royer merőben magánéleti dolgokat (Chateaubriand-hoz méltó) diszkrécióval kezel, s pontosan, tömören rajzol meg helyszíneket (pl. Szigligetet), személyeket, francia olvasói szinte láthatják őket. Hiányérzetem egy-két kimaradt árnyalat esetében támadt, pl. Terror Háza (melynek kapcsán hozzá munkatársként közel álló, a magyar értelmiség egy részének nézeteit visszhangzó s igen részrehajló francia történész dolgozatára hivatkozik), Réz, Vári. A biográfus mértéktartóan beszél el a Kertész Imrét ért antiszemita támadásokat (Csoóri-, majd Csurka-affér, frankfurti könyvvásár). A francia olvasó mindezt ismerve értesülhet tehát a kéziratot kérő *Holmi*-szerkesztő, Réz Pál felsóhajtásáról a holokauszt-esszét ajánló Kertész javaslata hallatán: „Már megint a holokauszt?” Mivel itt a francia olvasó – érzésem szerint – antiszemita felhangot sejt, hasznos lett volna a könyvben másutt is szereplő Réz Párról tudatni vele: nagyszüleit deportálták, s ezt nem élte túl, ő kamaszként a váradi gettóból szökött meg. (Amúgy meg legendásan fekete humora és csípős modora volt.) Vári György esetében pedig aligha elég annyit mondani a francia olvasónak, hogy „liberális” (s nem azért, mert Magyarországon voltak szabadelvűek is, szociáldemokraták is, manapság viszont hírmondójuk is alig akad, a „ballibsi” meg antiszemita szitokszó lett). Vári György ugyanis az anti-antiszemita nézetek harcosan elkötelezett híve. Ez azt jelenti, hogy zsidó dolgokban bármely kritikai megjegyzés antiszemitának minősülhet, Kertészt illetően meg azzal járt ez, hogy – miként Royer idézi – a Szent István-rend elfogadása kapcsán oly emelt hangon s emelkedetten támadta, mint korábban és ellenkező irányból az antiszemiták (kik magukat nagyrészt természetesen nem tartják annak, hisz van ismerősük, aki „nagyon rendes ember, noha zsidó”). Az ellentétes irányból jövő két támadás közös nevezője a számonkérés. Rossz emlékü szót használva, a „mélymagyarok” szemében Kertész nem úgy volt magyar, ahogy az szerintük elvárható. Másfelől meg nem úgy volt zsidó, ahogy az némelyek szerint egy igaz zsidótól elvárható lett volna.

Kertész ez elől is „emigrált” olyan helyre, ahol

más és kidolgozott az emlékezetkultúra, s polgárius módon lehet többféle az identitás – a falomlás utáni Berlinbe. Életrajzírója hosszasan érdeklődött identitás-kérdések iránt (említettem, doktori értekezését is erről írta). Több helyütt is kitér tehát Kertész vonatkozó tépelődéseire, idézve azt is, amit a *galut*-ról, a számkivetettség zsidó tudatáról ír. Nem tudom, s e könyvből sem derül ki, hogy Kertész ismerte-e az erről szóló, alapvető történeti esszét, mely Berlinben jelent meg 1936-ban. (Yitzhak F. Baer: *Galut*. Schocken Verlag, 1936. [Uo. ez a kiadó jelentette meg a Max Brod-féle Kafka-kiadás első négy kötetét, a hatósági közbelépést követően az ötödik és hatodik kötet Prágában jelent meg.] A Baer-mű egyik új kiadásához írt bevezető tanulmányában a Columbia professzoraként Yerushalmi elmondja: az árvásítás első szakaszában a német kulturális intézményekből a zsidókat elbocsátották, de mintegy gettóban tovább dolgozhattak – zsidó zenekar, színház, kiadó –, így működhetett a Schocken kiadó, közreadva az akkor már a jeruzsálemi egyetemen tanító nagy történész munkáját.) Baer polemikus hangon a késő antikvitástól a felvilágosodás koráig vizsgálja ezt a számkivetettséget, s használja eltökélten nem a semleges diaszpóra, hanem a *galut* terminust. Kertésznél a héber szó egyike csupán az önmeghatározás változatainak. Biográfusa fel is sorolja őket, kicsit beléjük is bonyolódik, egy fejezet címéül kiemelve egyiket: „Magyar nyelvű német író”. Ami aligha több kétségbeesett csapongásnál, hiszen – mint Royer elmondja – a túlélő Kertész Magyarországra tért haza, a hozzá hasonló sorsúak többségéhez hasonlóan, és szintén hozzájuk hasonlóan később sem alijázott (eltérően az államilag kiűzött romániai magyar zsidóktól), nem emigrált 56-ban, mert épp elindult az úton, hogy magyar író legyen, s amikor utazhatott, máshol lakhatott, hát utazott, s darab ideig máshol lakott. Mindeközben magyarul írt, akárcsak az emigrációban meghalt, általa nagyra becsült Márai (ki tőle eltérően több nyelven tudott kitűnően, újságírást németül tanult, évtizednyit élt Párizsban, később meg Amerikában, akár nyelvet is válthatott volna, mint Koestler, ki angolul író magyarnak tartotta magát). Hannah Arendt nevezte hazának az anyanyelvet. Mondatnain rágódva Kertész így volt otthon, bárhol tartózkodott is.

A szakirodalom közbeszédéből örökölt szép fordulata szól a zsidó-német „szimbiózisról” (melyet Scholem utóbb, 1962-ben „érthetetlen illuzónak” nevezett – idézi a korábban említett, párizsi kiadású zsidó lexikon a „szimbiózisnak” szentelt fejezetében, i. m. 427–437. old.). Ilyen „szimbiózis” magyarul is létezett, Komlós Aladár szavával magyar-

zsidó irodalom volt a neve (így, kötőjellel), melyről Kőbányai János készített monográfiát (*Múlt és Jövő*, 2012), a „kivirágzástól” a húszas években kezdődött „kiszántásig”. Abban a kivirágzásban lehelhetett volna helyére íróként Kertész Imre. S az volt a *Nyugat* fénykora a századelőn, a „nagy nemzedéké”, mely „a reformkor után legnagyobb erkölcsi és szellemi megújulásunk”, írta Ottlik, zárva emlékezését egy rémlátomással: „az a rémlátomás tört rám (...), hogy soha nem fogjuk újraindítani a lapot.” Hát nem indítottuk újra, és új kivirágzás sem lett. A korforduló pillanatában mindennek ellenére Kertész Imre sokunkkal együtt sok mindenben bízott, biográfusa szerint még a magyar szekértáborok összehétközésére tett kísérletében is. Aztán kénytelen volt beérni a Nobel-díjjal.

Hogyan is írta Pilinszky, a számkivetettség másik jó ismerője? Fiatalon így: „mindent előntve valami / időtlen sírást hallani!” Később meg így: „Mindíg, / mindig is hazavágytam.”

5

(befejezés helyett)

„...történt meg vele, hogy egy napon Veronában (mikor már műveinek híre messze járt, és különösen *Színháttéka*nak az a része volt ismert, melyet ő

Pokolnak nevezett el, de őt magát is sokan, férfiak és nők egyaránt ismerték) elhaladt egy kapu előtt, ahol több asszony ült, és az egyik közülük halkán, de mégsem annyira, hogy a költő, s ki vele ment, meg ne hallotta volna, így szólt a többi asszonyokhoz:

– Látjátok, ez az, aki a pokolba jár, és akkor jó onnan vissza, mikor neki tetszik, és híreket hoz azokról, akik odalent vannak! – S ez asszonynak felelt egy másik közülük a maga együgyű módján s ekképpen: – Való igazad lehet, magam is láttam, hogy mily kondor a szakálla, s mily barna a bőre színe a melegtől és a füsttől, ami ott lent vagyon!

Meghallotta ezeket a szavakat Dante, és jól tudván, hogy ez asszonyokból csak az ártatlan hiszékenység beszél, még tetszett is neki, sőt szinte örült, hogy efféle hiedelemben vannak felőle, és egy kissé elmosolyodva rajtuk, továbbment.” (Boccaccio: *Dante élete*. Ford. Füsi József.)

(Párizs/Budapest, 2017. február–március)

(*Ui.* Jó volna, ha ez az életrajz mielőbb magyarul is megjelenne. S az is, ha Clara Royer könyvet állítana össze a Kertész Imrével magyarul folytatott beszélgetéseiből. *s. p.*)

